

NYELV *VILÁG*

23

2020

NYELV VILÁG

A BUDAPESTI GAZDASÁGI EGYETEM
IDEGEN NYELVI ÉS KOMMUNIKÁCIÓS INTÉZETÉNEK
SZAKMAI KIADVÁNYA

23

2020

Szerkesztőbizottság

Barthalos Judit, Dr. Hegedüs Gyula, Hukné Dr. Kiss Szilvia,
Karl Nikoletta, Dr. Kéri András, Szendrői Ildikó

Alapító-főszerkesztő

Dr. Kéri András (2004–)

Technikai szerkesztő

Deák Gabriella

Szerkesztőség címe:

1054 Budapest, Alkotmány u. 9-11.

ISSN 1786-0636

Felelős kiadó: Dr. Szegedi Krisztina

Készült a BGE Külkereskedelmi Kar házi nyomdájában.

A német nyelv

UWE HINRICHS
DIE ZEIT

A szöveg szerzője a délszláv nyelvtudományok és a balkán térségi nyelvészet professzora, korábban a Lipcsei Egyetem Szlavisztika Intézetének vezetője volt, az utóbbi években a többnyelvűség német nyelv fejlődésére gyakorolt hatásait kutatja. Ezzel kapcsolatos fő műve a Multi Kulti Deutsch. Wie Migration die deutsche Sprache verändert (Multi Kulti Német, avagy milyen hatással van a migráció a német nyelvre)¹². „Ez a könyv nem a migránsok helytelen nyelvhasználatáról szól, hanem arról, hogy a többnyelvűség milyen impulzusokat vált ki, amelyek mindannyiunk németjére hatással vannak, és azt hosszú távon alakítják.” Az alábbi cikk a Die Zeit német országos hetilap hasábjain jelent meg 2016 áprilisában.¹³

Nem csak a birtokos eset haldoklik: a németek egyre rosszabbul beszélnek németül. Könnyörtelenül egyszerűsítenek, és füttyülnek a helyes mondatszerkezetre.

Mark Twain *A tramp abroad* című könyvében azt állította, hogy egy tehetséges ember harminc óra alatt meg tud tanulni angolul, franciául harminc nap alatt, a némethez viszont még lehet, hogy harminc év is kevés: „Teljesen nyilvánvaló, hogy a német nyelvet helyre kell rázni, és meg kell újítani. Ha jelenlegi állapotában hagyjuk, szépen lassan a holt nyelvek közé sorolhatjuk, mert csak a holtaknak van annyi ideje, hogy megtanulják.” És manapság? Elindult valami?

2008-ban a németek kétharmada úgy vélte, hogy nyelvük gyors hanyatlásnak indult. Olyan okokat emlegettek, mint az olvasás-absztinencia, az anglicizmusok és az internetes kommunikáció elterjedése vagy a fiatalok szlenghasználatának erősödése. 2010-ben már 84 százalék azon a véleményen volt, hogy kellene valamit tenni a német nyelv fenntartásáért. Mindeközben egy a „nyelv változásáról vagy a nyelv széthullásáról” szóló heves vita osztja meg az ország lakosságát. Két különböző ideológiát képviselő, engesztelhetetlen tábor áll egymással szemben: a nyelvi puristák, akik a nyelv eltékozlása miatt indítottak ostromot, és a nyelv irodalmi változatára, a *Hochdeutsch*-ra esküsznek – többnyire teljesen sikertelenül. Velük, a nyelvőrzőkkel szemben áll egy multikulti-rajongótábor, akiket minden nyelvi keveredés egyöntetűen elbűvöl, de ők többnyire naiv romantikával közelítenek a kérdéshez. Azonban mindkét oldal csak ködösít abban a kérdésben, hogy miről is szól tulajdonképpen a nyelv változása. Legfőbb ideje, hogy a fenti álláspontoktól eltávolodjunk, mert csak akkor látjuk tisztán a tényeket: az irodalmi német norma gazdagságából fokozatosan fejlődésnek indult egy rugalmas, beszélt nyelvi változat, amely igazodik a 21. század kommunikációjának kihívásaihoz.

Egy német *Neusprech* (*Newspeak*) született? Hogy is van mindez? Ma már senki nem vitatja azt, hogy a német köznyelv az elmúlt évtizedekben rohamosan megváltozott. Aki figyelmesen belehallgat a közmédia beszélgetős műsoraiba, nagyon gyorsan megállapítja: a német nyelvhasználók a beszéd során rendszeresen szabadulnak meg a nyelvtan terheitől. Egyszerűbb és hatékonyabb a mondatok felépítése. Minden tömegtájékoztatói eszköz a gyorsaság és a szóbeli hatékonyság mellett tette le a voksát. A beszélt nyelv soha nem állt olyan távol az iskolai nyelvtantól, mint ma, és a szakadék csak egyre mélyül. De miről is van szó tulajdonképpen?

Ha teszünk egy sétát a televíziós sorozatok és a városi találkozóhelyek dialógusainak mezején, rögtön felfedezzük a nyelvváltozás gyökereit, annak legfontosabb vonásait. Jóllehet mind a négy

¹² Idézet a könyv fülszövegéből, C. H. Beck München 2013, ISBN-13: 978-3406656309

¹³ <https://www.zeit.de/2016/16/linguistik-deutsch-grammatik-sprache-satzbau/komplettansicht>

nyelvtani eset létezik, de gyakran tévesen használják, vagy elharapják, vagy ahol használni kellene, tudomást sem vesznek róla. Bárhol hallhatunk olyan mondatokat, mint például „wir fahren im Urlaub” („nyaralni megyünk”: amelyben részes esetet használnak a tárgyeset in *den* Urlaub helyett) „er hat es ihn versprochen” („megígérte neki”: a személyes névmás tárgyesetben áll a részeseset *ihm* helyett), „er muss sich eine Behandlung unterziehen” („alá kell vetnie magát egy kezelésnek”: tárgyeset a részes esetben álló *einer* Behandlung helyett). A régi birtokos eset kihalófélben van, és gyakran már csak egy apró szócska, egy elöljárószó utal rá, maguk a nyelvtani esetek teljesen el is maradhatnak: „wir treffen den Präsident_” (*Präsidenten* helyett); „der Strom geht zu den Verbraucher_” (*Verbrauchern* helyett); „die neue Rolle Deutschland_” (*Deutschlands* helyett); er hat darauf kein_ Anspruch (*keinen* helyett).

A végződések elnyelik, és a mondatrészek sem a szabályok szerint illeszkednek egymáshoz. Teljesen szalonképes megoldásnak számítanak olyan mondatok, mint „sie spielten mit ein niedlichen Eisbär” (*einem niedlichen* helyett); "von viele interessierten Jugendliche" (*vielen interessierten Jugendlichen* helyett) stb. A mondatokat szerkezetükben összetartó egyeztetés sem játszik már jelentős szerepet. Azt elismerhetjük, hogy az íráskép még ránézésre nagyjából megszokottnak tűnik, de nincsenek véletlenszerű hibák, hanem csak fenntarthatónak tűnő jól működő szerkezetek, s ezek egy olyan nyelvhasználatot sejtetnek, amelyben a nyelvtan kevésbé meghatározó szerepet játszik.

S ez már csak a jéghegy csúcsa: az egyszerűsítésre hajló tendencia a nyelvtan több területét érinti. Ebben az írásban ezt nem is tudjuk teljesen körüljárni. Például a szókincs is szűkül: egyre gyakrabban használjuk a *machen* (csinálni) igét. Schweinsteiger gólt rúg (*macht ein Tor*); Castorf előad (*macht eine Aufführung*); a rendőrség ellenőriz (*macht eine Kontrolle*). Az angol, török és perzsa minta alapján a gólt löni (*schießen*), előadni (*inszenieren*), vagy végezni (*durchführen*) igéket előszeretettel lecseréljük egy egyszerű tevékenységre utaló igével. Több migráns nyelvben jellemző szerkezet mintájára fokozzuk a mellékneveket: „er ist mehr zugänglich”; „sie ist mehr aufgeregt” (*zugänglicher, aufgerechter* helyett). Átláthatatlan a névelőhasználatban tapasztalható ingadozás. Most akkor der, die vagy das a Klientel (az ügyfélkör) szó névelője? A német közszolgálati (Európa legnagyobb közszolgálati műsorszórója, a ZDF) televízióban a Híradó bemondói gátlástalanul jelentik névelőhasználat nélkül, hogy „a politikai helyzet nyugaton” „die politische Lage in Westen” (*im Westen* helyett). Új szórendek hallatán, mint „er kommt nicht, weil er hat keine Zeit” („er kommt nicht, weil er keine Zeit hat” helyett), is az angol és a migráns nyelvek hatását feltételezhetjük. Olyan bonyolult nyelvtani szerkezeteket, mint a függő beszéd (Konjunktiv I), vagy a német befejezett jövő idő (Futur II) szinte alig használunk. Ha még jobban odafigyelünk, egyre gyakrabban csípünk el olyan „gyorsképzésű” formákat, amelyek teljesen figyelmen kívül hagyják a tőhangváltós igék ragozásának szabályait: „er empfiehlt” (*empfehlt*); „helf mal!” (*hilf mal*), „sie ratet ab” (*sie rät ab*), s jöllehet szörnyen hangzanak, de már ki sem javítjuk őket.

A nyelvváltozás motorjai a migráció, a nyelvi kontaktusok és a többnyelvűség. A köznyelv megszabadul a szigorú szabályoktól, szegényesebbé és hatékonyabbá válik. Miért éppen most? David Crystal angol nyelvész szerint: „A nyelv változik, mert a társadalom is változik. Ha az egyik változását meg szeretnénk állítani, vagy irányítani szeretnénk, akkor azt kell tennünk a másikkal is.” Ebben az esetben viszont sok tényezőt figyelembe kell venni. Józan megérzés alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a nyelvváltozás folyamatát elsősorban a migráció erősödése gyorsítja fel.

Ma körülbelül 18 millió német állampolgárnak van valamiféle migrációs háttere, az ország területén 69 regisztrált nyelv él együtt, a nagyvárosokban, mint például Berlinben 189 nemzeti hovatartozást tartanak nyilván, és 13 millióan beszélnek nap mint nap az anyanyelvükön kívül egy másik nyelvet. Az egzotikus idegen nyelvek, a többnyelvűség, a migráns német már a hétköznapok részévé váltak, és egyre intenzívebben tudatosul ez a társadalomban is. Az újabb bevándorlási hullámok pedig még jobban fel fogják erősíteni a nyelv változásának folyamatait. Németország egy igazi „élő nyelvi

labor” („*living language laboratory*”, Hans-Peter Stoffel), ahol új nyelvi formák jönnek létre az irodalmi nyelvváltozat mellett, de nem az ellen.

Az intenzív nyelvi kontaktusok a nyelvváltozás motorjaként szolgálnak. Ismert nyelvészek, mint Salikoko Mufwene (Chicago) vagy Harald Haarmann (Helsinki) többször említik ebben az összefüggésben példaként a Balkánt, az újlatin vagy a kreol nyelveket – vagy az összes régiót, ahol nyelvek együttélésének következménye a nyelvtan egyszerűbbé válása. És az angol, a világnyelv is a legintenzívebb nyelvi kontaktusok terméke! Jelen pillanatban nem csak azon múlik minden, hogy önmagában mely nyelv az pontosan, amelyik az ország nyelvére hatással van; a többnyelvűség az, ami a nyelvfejlődés feldolgozását előre viszi és a kommunikáció új módjához vezet. Bizonyított tény, hogy a többnyelvű emberek nyelvi kompetensebbek, szellemileg rugalmasabbak és kulturálisan nyitottabbak. Ezért ma már meglehetősen korán támogatják a többnyelvűséget, s azt a politika, a gazdaság és a kultúra területén is értékes erőforrásként tartják számon.

Nehéz lenne pontosan összeszámolni, hogy hány új idegen nyelvvel kerül kölcsönhatásba a német: szinte átláthatatlan a variánsok és a hatókörök komplex sokrétűsége. A törökök, az oroszok és az arabok virtuóz módon ugrálnak a nyelvek között (*code switching*). A német nyelv pedig közben erősen ki van téve az eredeti nyelvekkel való kontaktusnak – a nyelvhasználók fejében és a mindennapokban. Ahogy a nyelvészek nevezik, így keletkezik egy „dupla másnyelvűség”. A migránsok németje nem azonos az irodalmi nyelvvel, és a migránsok anyanyelvei is változnak Németországban: minden nyelvben kopik a nyelvtan. A többnyelvű emberek nyelvhasználatában a köznyelv olyan markáns változásokon megy keresztül, amelyek ökonómiai szempontból az új kommunikációs szükségletekre alakítják azt. Akinek a szókincsében való keresgélés nagy energiáfordítást igényel, automatikusan lefarag az operatív nyelvtani eszközök használatából. Ez az egyszerűsítések legerősebb gyökere, ami a köznyelvet a hatékony kölcsönös érthetőség szintjére formálja.

A német írott nyelv a filozófia, a tudomány és a világirodalom nyelveként egy sajátos, széles stilisztikai eszköztárral bíró gazdagságot hozott létre. Ezt meg kell őrizni. Egy messzemenőig széles nyelvi architektúra nem felel az új, alacsony szintű kommunikációs szükségletekért, és ez nem is szükségszerű. A migránsoknak és nem-migránsoknak szükségük van egy olyan nyelvváltozatra, amelynek segítségével a hétköznapi dolgok rugalmasan elintézhetőek. Mindeközben fokozatosan csökken a szigorú nyelvtani korrektség igénye. Az orosz és a cseh nyelv jó példák arra, hogy az irodalmi és a köznyelv különböző normákkal és formákkal bírhat, amelyek kölcsönösen kiegészítik egymást. A németek is afelé tartanak, amit a nyelvészek diglossziának neveznek: másképp beszélnek, mint ahogy írnak. A nyelv mindeközben csak olyan tendenciákat követ, amelyek évszázadok óta tartó fejlődéséből adódhatnak. Az angolhoz hasonlóan fokozatosan a német nyelv is analitikusabbá válik, ami azt jelenti, hogy kevesebb a nyelvtan, több az előljárószó és lazább a mondatszerkezet, s sok minden múlik már magán a szórenden is.

Majdnem minden új nyelvi jelenség a többnyelvűség körülményei között keletkezik, vagy azok miatt gyorsan felerősödik. Ezt az idő múlásával az egynyelvű beszélők is átveszik. Ami rögtön elsőre kézenfekvő „hibának” tűnik, azt először nagyvonalúan toleráljuk, majd leutánozzuk, és valamikor észrevétlenül bekerül az általános nyelvhasználatba. Az iskolai nyelvtan őserdejének térképén fokozatosan rajzolja egy láthatatlan kéz a nyelvváltozás keskeny ösvényét, ahogy ezt a düsseldorfi nyelvész, Rudi Keller¹⁴ megfogalmazta. És mi ezt a változást nagyon alulnézetből figyeljük, egy szűk

¹⁴ Rudi Keller 1978 és 2010 között a düsseldorfi Heinrich Heine Egyetem Germanisztika Szemináriumának egyetemi professzora volt. Kutatási területei a nyelvváltozás, a jelemélet és vállalati kommunikáció. A cikk témájával kapcsolatos fő műve: *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache* (Nyelvváltozás. A nyelvben munkálkodó láthatatlan kézzől). Francke, Tübingen u. a. 2014, UTB für Wissenschaft - Uni-Taschenbücher - Linguistik 1567

időkorlát közé beszorulva, hibák és barbarizmusok után vadászunk, mert még mindig csak az irodalmi nyelv szemüvegén keresztül szemléljük mindezt. Amit valójában látunk, az nem más, mint egy másik norma körvonalai *in statu nascendi*. Gondoljunk arra, hogy „a mai kor szisztematikus nyelvi hibái legnagyobb valószínűséggel a holnap új szabályai.” (Rudi Keller)

A német köznyelvben – mint ahogy minden más nyelvben – a jövőben nemcsak szókincsében, hanem a szerkezetében is tükröződni fognak a nyelv szerteágazó kontaktusainak hatásai. Az iskoláknak és egyetemeknek hivatása a nyelvváltozást az oktatás során is tudatosítani.

© Die Zeit

Dr. Babos Krisztina fordítása
KVIK

NYLV